

Теорія та історія держави і права

УДК 340: 151(045)

Бігун Тетяна Юріївна

студентка

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Бигун Татьяна Юрьевна

студентка

Института прокуратуры и уголовной юстиции

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Bigun Tetiana

Student of the

Criminal Justice and Prosecutors` Training Institute

Yaroslav Mudryi National Law University

Строга Єлизавета Олександрівна

студентка

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Строгая Елизавета Александровна

студентка

Института прокуратуры и уголовной юстиции

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Stroga Elizabeth

Student of the

Criminal Justice and Prosecutors` Training Institute

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Шевердін Максим Михайлович

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Научный руководитель:

Шевердин Максим Михайлович

кандидат юридических наук,

доцент кафедры истории государства и

права Украины и зарубежных стран

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Scientific director:

Sheverdin Maksim

Candidate of Law, Docent of the Department of

State and Law of Ukraine and Foreign Countries History

Yaroslav Mudryi National Law University

**ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ В
УКРАЇНІ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД (1918-1991 РР.)**

**ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СВОБОДЫ
ВЕРОИСПОВЕДАНИЯ В УКРАИНЕ В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД (1918-
1991 ГГ.)**

**LEGISLATIVE REGULATION OF FREEDOM OF RELIGION IN
UKRAINE DURING THE SOVIET PERIOD (1918-1991)**

Анотація. Стаття присвячена проблемі юридичного закріплення та реального місця релігії й церкви в СРСР, починаючи з перших етапів утворення, і, закінчуючи розпадом Радянського Союзу. Авторки наголошують на тому, що, хоча свобода совісті і віросповідання була

закріплена в усіх Конституціях радянського періоду та протягом усього його існування, зокрема і в Конституціях УРСР, однак на практиці органи влади часто порушували приписи законодавства або тлумачили їх на свою користь, створюючи при цьому неможливість для людей вільно дотримуватися церковних звичаїв та традицій.

У статті значна увага приділена антирелігійній політиці та пропаганді більшовицького режиму, спрямованих на нищення духовності серед населення та нав'язування своєї ідеології, яка була в деяких випадках навіть протилежна моралі, до якої звикло населення. Авторки вважають необхідним зазначити, що такі дії з боку представників владних структур викликали опір та незгоду у вірян, зокрема у тогочасної інтелігенції та церковнослужителів. Масові репресії священників не могли залишитися поза критикою та осудом населення, проте радянська влада вживала всі можливі заходи для того, щоб незгодних з політикою партії визнати «ворогами народу та комуністичного режиму».

Окремо у статті висвітлено питання про стан та особливості атеїстичної пропаганди за різної політичної верхівки Радянського Союзу. Політика Леніна супроводжувалася непослідовними заходами у проведенні антирелігійної політики та неоднозначним ставленням самого Володимира Ілліча до церкви та релігії. За цей час з'явилися конституції, які налічували норми про свободу віросповідання, проте разом з тим видавалися розпорядження щодо зменшення кількості видавництва публікацій та книг релігійного спрямування. Політика Сталіна характеризувалася більш активними, послідовними та цілеспрямованими діями проти вірян та церковнослужителів: масові арешти та інші види репресій, заборона видання релігійних книг, знищення церков та розграбовування церковного майна. Авторки наголошують на тому, що все це відбувалось в умовах існування в «Сталінській конституції» норми щодо «свободи відправлення релігійних культів та свободи антирелігійної

пропаганди». За період так званої «відлиги» відбулося певне послаблення репресивного тиску на вірян з боку держави, проте цей тиск набув адміністративного забарвлення: підвищення податків для релігійних організацій, заборона участі дітей і підлітків в хорах співочих і церковних службах, обмеження проведення хресних ходів, заборона благодійності та заходи, спрямовані на знищення релігійних споруд.

Таким чином, під час всього існування радянського режиму на території України мав місце факт загострення відносин між керівництвом країни й населенням через релігійні утиски. За допомогою атеїстичної пропаганди комуністична влада намагалася нав'язати народу свою ідеологію та світосприйняття. І тільки з прийняттям Україною незалежності почався новий етап, спрямований на відновлення духовності й моральних традицій народу.

Ключові слова: релігія, церква, держава, свобода совісті і віросповідання, антирелігійна політика, антирелігійна пропаганда.

Анотація. Стаття посвячена проблеме юридического закрепления и реального места религии и церкви в СССР, начиная с первых этапов образования, и, заканчивая распадом Советского Союза. Автора подчеркивают, что, хотя свобода совести и вероисповедания была закреплена во всех Конституциях советского периода и в течение всего его существования, в том числе и в Конституциях УССР, однако на практике органы власти часто нарушали предписания законодательства или толковали их в свою пользу, создавая при этом невозможность для людей свободно придерживаться церковных обычаев и традиций.

В статье значительное внимание уделено антирелигиозной политике и пропаганде большевистского режима, направленных на уничтожение духовности среди населения и навязывания своей идеологии, которая была в некоторых случаях даже противоположная морали, к

которой привыкло население. Автора считают необходимым отметить, что такие действия со стороны представителей властных структур вызвали сопротивление и несогласие у верующих, в том числе в тогдашней интеллигенции и церковнослужителей. Массовые репрессии священники не могли остаться вне критики и осуждением населения, однако советская власть принимала все возможные меры для того, чтобы несогласных с политикой партии признать «врагами народа и коммунистического режима».

Отдельно в статье освещены вопросы о состоянии и особенности атеистической пропаганды за разной политической верхушки Советского Союза. Политика Ленина сопровождалась непоследовательными мерами в проведении антирелигиозной политики и неоднозначным отношением самого Владимира Ильича в церковь и религии. За это время появились конституции, насчитывали нормы о свободе вероисповедания, однако вместе с тем выдавались предписания об уменьшении количества издательства публикаций и книг религиозного направления. Политика Сталина характеризовалась более активными, последовательными и целенаправленными действиями против верующих и церковнослужителей: массовые аресты и другие виды репрессий, запрет издание религиозных книг, уничтожение церквей и разграбление церковного имущества. Автора подчеркивают, что все это происходило в условиях существования в «Сталинской конституции» нормы о «свободы отправления религиозных культов и свободы антирелигиозной пропаганды». За период так называемой «оттепели» произошло определенное ослабление репрессивного давления на верующих со стороны государства, однако это давление приобрел административный окрас: повышение налогов для религиозных организаций, запрет участия детей и подростков в хорах певчих и церковных службах, ограничения проведения крестных ходов,

запрет благотворительности и меры, направленные на уничтожение религиозных сооружений.

Таким образом, во время всего существования советского режима на территории Украины имел место факт обострения отношений между руководством страны и населением через религиозные притеснения. С помощью атеистической пропаганды коммунистическая власть пыталась навязать народу свою идеологию и мировоззрение. И только с принятием Украиной независимости начался новый этап, направленный на восстановление духовности и нравственных традиций народа.

Ключевые слова: *религия, церковь, государство, свобода совести и вероисповедания, антирелигиозная политика, антирелигиозная пропаганда.*

Summary. *The article is devoted to the problem of legal consolidation and the real place of religion and the church in the USSR, starting with the first stages of organization, and ending with the collapse of the Soviet Union. The authors emphasizes that, although freedom of conscience and religion was enshrined in all Constitutions of the Soviet period and throughout its existence, including the Constitutions of the Ukrainian SSR, in practice the authorities often violated the requirements of the law or interpreted them in their favor, creating this is the impossibility for people to freely adhere to church customs and traditions.*

In the article considerable attention is paid to the anti-religious policy and propaganda of the Bolshevik regime aimed at the destruction of spirituality among the population and the imposition of its ideology, which in some cases was even the opposite morality to which the population was accustomed. The author considers it necessary to note that such actions on the part of representatives of the power structures caused resistance and disagreement among the believers, including those in the then intelligentsia and clerics. Mass

repressions of priests could not remain outside criticism and condemnation of the population, but the Soviet government took all possible measures to recognize those who disagreed with party politics as "enemies of the people and the communist regime."

Separately, the article highlights questions about the state and peculiarities of atheistic propaganda for the different political elite of the Soviet Union. Lenin's policy was accompanied by inconsistent measures in the conduct of anti-religious policy and the controversial attitude of Vladimir Ilyich by himself in church and religion. During that time, constitutions appeared, there were norms on freedom of religion, however, at the same time, decrees were issued to reduce the number of publishing houses of publications and books of religious affairs. Stalin's policy was characterized by more active, consistent and purposeful actions against believers and clergymen: mass arrests and other types of repressions, the ban on the publication of religious books, the destruction of churches and the plunder of church property. The authors emphasizes that all this happened in the conditions of the existence in the "Stalin Constitution" of the norm on "the freedom of sending religious cults and the freedom of anti-religious propaganda." During the so-called "thaw" period, there has been a certain easing of the repressive pressure on the faithful by the state, but this pressure has gained an administrative color: raising taxes for religious organizations, banning the participation of children and adolescents in choirs of singers and church services, restrictions on holding christenings, banning charity and measures aimed at the destruction of religious structures.

This way, during the entire existence of the Soviet regime on the territory of Ukraine there was a fact of aggravation of relations between the leadership of the country and the population through religious harassment. With the help of atheistic propaganda, the communist government tried to impose its ideology and world outlook on the people. And only with the adoption of Ukraine's

independence began a new stage aimed at restoring the spirituality and moral traditions of the people.

Key words: *religion, church, state, freedom of conscience and religion, anti-religious policy, anti-religious propaganda.*

Постановка проблеми. Релігія завжди посідала значне місце в нашому житті і зараз має вагомий вплив на формування нашої свідомості, світогляду та світосприйняття. Історія багатьох держав, зокрема і України, включає в себе відносини між світською і церковною владою, державою і релігійними організаціями. У свою чергу процес становлення української державності пройшов величезну кількість етапів, інколи трагічних: війни, гніт та утиск з боку інших держав, боротьба за незалежність. Але всі ці кризові ситуації значною мірою є результатом не об'єктивних і неминучих процесів, а саме суперечливості соціальної політики і соціальної практики. Тому, щоб уникнути маніпулювання фактами, у такій складній для нашої країни час, велика увага повинна приділятися дослідженню історичних подій та процесів. Таким чином актуальність даної теми пов'язана: по-перше, зі становленням України як самостійної держави; по-друге, фрагментарністю досліджень даної теми; по-третє, необхідністю удосконалення українського законодавства, а також оптимізації відносин держави і церкви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою свободи совісті та антирелігійної політики в СРСР займалася велика кількість як вітчизняних так і зарубіжних науковців. Наприклад, П. Новгородцев, В. Зеньківський, В. Єленський, І. Компанієць, В. Пащенко, Г. Панков, Г. Сергієнко, М. Шкаровський, Л. Ярмол та ін. досліджували стан конституційно-правового регулювання відносин у сфері забезпечення свободи віросповідання.

Формулювання цілей статті. Основні завдання статті – проаналізувати норми законодавства СРСР (у тому числі УРСР) про свободу совісті та релігії, простежити загальну тенденцію змін у різних редакціях Конституцій, з'ясувати фактичні проблеми організаційно-правового механізму забезпечення прав вірян.

Виклад основного матеріалу. Ще з початкових етапів створення Радянського Союзу політична верхівка була радикально налаштована проти релігії та церкви. Дані ідеї не були сприйняті та не знайшли підтримку серед народних мас, незважаючи на всеохоплюючу та активну антирелігійну пропаганду тогочасної влади.

Натхненний роботами К. Маркса, молодий В.І. Ленін, згодом революціонер і очільник більшовиків, займався розробкою теорії та практики комуністичного атеїзму. Його дослідження були присвячені соціальній ролі релігії у класовому суспільстві та знайшли своє відображення у декількох наукових працях, зокрема у творі «Соціалізм та релігія»[15]. Проте Володимир Ілліч не намагався знищити релігію в цілому, а лише вказував на абсурдність святих вчень та їх протиріччя єдиній правильній ідеології марксизму.

Однак у період Громадянської війни (1917-1921 роки), коли увага нової політичної верхівки повинна була бути прикутою до більш важливих та гострих проблем, затятий «захисник марксизму» акцентував на необхідності лояльного ставлення до вірян та недопущення обмежень їх інтересів.

Так 19 листопада 1918 року, виступаючи на I Всеросійському з'їзді робітниць, Володимир Ілліч наголосив: «Боротися з релігійними забобонами треба надзвичайно обережно; багато шкоди приносять ті, які вносять в цю боротьбу образу релігійних почуттів» [1, с.111].

Потрібно відмітити, що цей факт знайшов своє відображення в Конституції РРФСР 1918 року, яка у ст.13 закріплювала відокремлення

церкви від держави і школи від церкви, свободу релігійної та антирелігійної пропаганди. На додаток до Основного Закону була прийнята низка нормативно-правових актів: «Декларація прав народів Росії» від 15 листопада 1917 року та Декрет "Про відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви" від 23 січня 1918 року. В останньому зазначалося: «Кожен громадянин може сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, а всі обмеження, пов'язані зі сповідання та не сповіданням віри, скасовуються» [2].

У той же час майно церкви переходило в державну власність і надавалось у безкоштовне користування релігійним громадам.

Після прийняття постанови РНК РРФСР від 30 березня 1918 року, яка стала продовженням вище вказаного декрету, було вилучено «спеціальні засоби (так звані церковні суми) на користь скарбниці». Всього ж, за підрахунком різних вчених, було вилучено коштів на суму близько 424 млн. рублів [3, с. 558].

За таких обставин стосунки між РПЦ та Радянською владою загострились та ставали все більш напруженими. На загрозу існування церква відповідала невизнанням нової влади, надавала анафеми і закликала до боротьби проти більшовиків.

Період 1917-1921 років в Україні відзначився процесами встановлення більшовицької влади, які у свою чергу супроводжувались реформуванням законодавства. Так, формально проголошена «окрема і суверенна» держава УСРР, фактично позбавлялася самостійної політичної діяльності та мала діяти як «держава-взірець» РРФСР, а зміст всіх прийнятих законодавчих актів повинен був повністю відповідати нормам, які засновувались на марксистській та соціал-демократичній доктрині. Враховуючи вищевказані факти, можна зробити висновок, що відносини, які склалися в площині: церква, школа, держава на всьому просторі

підпорядкованому тоталітарній владі більшовиків мали тотожний характер.

Подальший наступ на вірян активізувався зі створенням єдиного Радянського Союзу, до якого увійшли українські землі, в 20-30-ті роки ХХ ст. та супроводжувався масовими арештами і переслідуванням духівництва, верхівки релігійних організацій. Війна із церквою в цей час велася в трьох основних напрямках: знищення матеріальної бази церкви, розкольницька діяльність серед духовенства та віруючих, постійні переслідування та репресії [4].

Для втілення в життя Декрету за рішенням РНК РРФСР в квітні 1918 року була створена Міжвідомча комісія та VIII («ліквідаційний») відділ Наркомюста на чолі з П. А. Красиковим, покликані знищити адміністративно-управлінські церковні структури. Робота вищевказаних органів тривала до 1924 року, а основна діяльність з антирелігійної кампанії перейшла у напрямок пропаганди та нав'язування. Таким чином, почала виходити друком газета «Безбожник», на основі якої згодом у 1925 році утворився Союз безвірників, головою якого став Омелян Ярославський.

Саме в цей час (початок 1920-х років) керівництво державою переходить до рук Й.В. Сталіна. Ставлення нового очільника Радянського союзу до питання церкви було досить незрозумілим та змінювалось під впливом зовнішніх факторів та політичних потреб. Підтвердженням цього є той факт, що Сталін Й.В 16 серпня 1923 року видав циркулярний лист № 30 «Про ставлення до релігійних організацій» всім губернським комітетам РКП (б) з вимогою заборонити закриття церков «за мотивами невиконання адміністративних розпоряджень про реєстрацію», а також за несплату податків, арешти «релігійного характеру», якщо вони не мають зв'язку з контрреволюційними діями. У циркулярі мали місце застереження від

гонінь на віруючих, оскільки «гоніння тільки зміцнюють релігійні забобони».

Існує поширена думка про те, що Сталін нібито утримувався від негативних висловлювань щодо релігійного питання. Відомий історик Ігор Курляндський в своїй книзі «Сталін, влада, релігія» розвінчує дану тезу. Так, наприклад, на зустрічі з робсількорами 4 грудня 1928 роки Сталін висловлював своє захоплення проведеною в 1922 році кампанією по вилученню цінностей у церкві і вмілим зштовхуванням церкви і голодуючих [5,с. 296].

Жорстокість антирелігійних дій вождя яскраво виявилась і на теренах України, де з 1919 року була проголошена Українська автокефальна православна церква. Однак у наслідок проведених репресій щодо УАПЦ, остання була вимушена 1930 року оголосити про саморозпуск. До того ж юридичне закріплення гоніння на українську церкву знайшло своє відображення у прийнятому 1927 р. Адміністративному кодексі УСРР(розділ «Правила про культу») [14].

Наступним кроком очільника стало підписання 1932 року декрету про «безбожну п'ятирічку», за реалізацію якої відповідальною була створена раніше Спілка войовничих безвірників (перейменована в 1929 році).

Необхідно також зазначити, що у плані до «п'ятирічки» йшлося про релігійні організації, як головного ворога радянської влади. Таким чином планувалося їх знищення до 1933, а вже «до 1 травня 1937 р. ім'я Бога має бути забуте на території країни» – зазначив Сталін [6].

Однак цей задум не вдалось реалізувати, а всі дії партії виявились провальними. Станом на 1935 рік все ще існувало 10 тис. релігійних організацій, а за даними перепису 1937 року майже третина міського і 66% сільського населення були віруючими.

Парадоксальним є те, що в новій Конституції СРСР 1936 року, на основі якої була прийнята Конституція УРСР 1937 року, все ще залишалася норма, яка юридично закріплювала за громадянами свободу віросповідання. Тогочасний законодавець у юридичній конструкції цієї норми вдався до формулювання, яке на перший погляд майже не відрізняється від припису Конституції РРФСР 1918 р., але звужує її зміст. Так «свобода релігійної та антирелігійної пропаганди» [7] замінюється «свободою відправлення релігійних культів та свободою антирелігійної пропаганди» [8]. З цього також можна зробити висновок, що обмеження прав і свобод вірян в Радянському Союзі мало місце не тільки фактично, а й юридично.

Переломним моментом, у ході антирелігійної боротьби, став початок Другої світової війни. Не вбачаючи загрози у Нацистській Німеччині, СРСР продовжував свою загарбницьку та репресивну політику. Так у 1939-1940-х роках Радянська влада встановила своє панування на території Західної України, Західної Білорусії, Бессарабії та країнах Прибалтики.

Слід підкреслити, що вже з перших тижнів, після приєднання нових територій, почалася активна боротьба з релігією: за допомогою податків, заборон релігійної освіти, вилучення культових будівель і масованої атеїстичної пропаганди.

Звертає на себе увагу той факт, що у Литві вже з 1 липня 1940 роки заборонялося проводити заняття з релігії в школах (зі звільненням викладачів релігійних дисциплін), а 10 лютого 1941 в Західній Білорусі була видана постанова ЦК КП(б), якою різко посилювався стан антирелігійної пропаганди [9].

На західноукраїнських землях релігійні переслідування виявилось у конфіскації церковних угідь, забороні друку в газетах і журналах, арешті священнослужителів (хоча і не масових). Метою цих заходів було залякування релігійних людей, розкол церкви з середини, що у свою чергу

призвело б до дискредитації віри загалом та збільшило б авторитет більшовиків.

Водночас неочікуваний наступ Третього Рейху на простори СРСР кардинально змінив ставлення і політику останньої щодо церкви та віри. У ході війни 1941-1945 років політичне керівництво Радянського Союзу остаточно відмовилося від планів якнайшвидшого знищення релігії, а більше того перейшло до політики її відродження, проте під жорстким державним контролем.

Таким чином, проводилась низка реабілітаційних заходів, метою яких було ідейне об'єднання народу перед ворогом. Одразу, після початку Великої Вітчизняної війни, припинила свою діяльність Спілка войовничих безвірників (офіційно розпущена 1947 р.), а останній номер «Безбожника» вийшов 20го липня 1941 року.

Послаблення тиску на церкву з боку влади та бойові дії на території країни сприяли різкому зростанню кількості вірян, підтвердженням чого є звіти НКВС та Ради у справах Російської православної церкви, створеної 14 вересня 1943 при РНК СРСР. За цими даними у період з 1942 по 1944 рік чисельність людей, які святкували Великдень у Москві зростає з 85 до 120 тис. осіб.

Сприяв цьому явищу і той факт, що Сталін 4 вересня 1943 року (відповідно до записки офіцера НКДБ Г.Г. Карпова) провів зустріч з митрополитами. Під час цієї бесіди було прийнято рішення про обрання Патріарха, відкриття духовних навчальних закладів, проведення Собору єпископів та створення органу взаємодії держави і церкви – Рада у справах релігійних культів [10]. На законодавчому рівні даний захід знайшов своє відображення у прийнятих актах: постанови «Про порядок відкриття церков» від 28 листопада 1943 року [16] та «Про порядок відкриття молитовних будинків релігійних культів» від 19 листопада 1944 року [17].

Існує безліч міфів, що Сталін звертався за допомогою до церкви під час війни, але ніяких серйозних документів, які б підтверджували це, немає. Зокрема у своїй статті православний історик Сергій Фомін вказує на приклад освячення Казанської іконою Пресвятої Богородиці окупованого Сталінграду, літак з якою облетів місто у 1942 році. Наявний факт підтвердив маршал Г. К. Жуков у своїй бесіді з письменником Юрієм Бондаревим [11].

Проте ставлення самої церкви до політики держави було неоднозначним. Безсумнівно, вона робила все можливе аби захистити радянське населення, більша частина священнослужителів працювала на благо країни, в тому числі навіть вносила свої кошти до фонду Перемоги. Проте на підконтрольних Німеччині територіях знайшлась частина церковників, яка вбачала ворога в СРСР, а не в Третньому Рейху, тому явище колабораціонізму було в цілому звичайним.

У період після закінчення війни і до смерті Сталіна в СРСР влада не проводила такої активної антирелігійної пропаганди, як в довоєнний час. Завдяки поліпшенню стану життя населення у людей поступово почала зникати потреба в релігії як у важливому соціальному інституті.

Однак за часів правління М. С. Хрущова знову активізувалась антирелігійна діяльність. Кінець 1950-х - початок 1960-х років був часом бурхливого сплеску науково-технічного прогресу, успіхів СРСР в космосі, в ядерній фізиці, в електроніці. Усе це стало одним із поштовхів для повернення до програми будівництва «світового комунізму» і як наслідок – до знецінення значення церкви.

7 липня 1954 року була прийнята ЦК КПРС Постанова «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення», якою вводилося таке поняття як «науковий атеїзм», а у вишах СРСР почали викладати курс «Основи наукового атеїзму». Необхідно зазначити, що

одним із інновацій Хрущова у боротьбі з церквою було видання та систематизація антирелігійної літератури саме з наукової точки зору.

У 1961 році на XX з'їзді КПРС була прийнята нова програма партії, яка містила положення про шляхи формування матеріалістичного світогляду радянського населення, за яким релігія визнавалась рудиментом. У свою чергу питанням атеїстичного виховання було присвячено розширене засідання ідеологічної комісії при ЦК КПРС в листопаді 1963 року.

За часів так званої «відлиги» була прийнята низка постанов, якими передбачалось збільшення податків для релігійних організацій, заборонялася участь дітей і підлітків в хорах співочих і церковних службах, обмежувалося проведення хресних ходів, заборонялася благодійність та активно проводилась діяльність зі знищення релігійних споруд.

Недаремно період Л.І. Брежньєва отримав назву «застій», оскільки держава знову перестала вести запеклу антирелігійну політику. З одного боку, продовжувалося видання антирелігійних праць, які були випущені в хрущовський період, а в програмах навчальних закладів обов'язковою була антирелігійна робота, проте з іншого боку – не було активності, зацікавленості та потреби в проведенні атеїстичної політики.

До того ж Конституція СРСР 1977 року (як і Конституція УРСР 1978 року) зберігала фактично нерівноправність громадян залежно від їх ставлення до релігії: атеїсти могли вільно пропагувати свої переконання, а віруючі мали лише право «відправляти релігійні культу».

Спірним залишалось ставлення радянської держави до релігії й у період правління М.С. Горбачова. У своїй публікації журналіст Володимир Воронов вказав, що під час візиту до Ташкенту Михайло Сергійович закликав вести рішучу боротьбу з проявами релігійності [12]. Однак у процесів «перебудови» відбувається поступовий перегляд релігійної

політики держави, перехід від атеїстичної пропаганди до співпраці з церковними організаціями. Найбільш значні зміни почалися з 1988-1989 років. У цей період Рада у справах релігії при РМ СРСР скасувала норму про те, що молитовні будівлі є власністю держави [13, с. 23].

Нарешті, в 1990 році був прийнятий Закон СРСР «Про свободу совісті та релігійні організації» [18], який радикально змінив характер відносин держави і релігійних організацій. Стаття 5 цього Закону припиняла державну підтримку атеїзму, встановлюючи, що «державна не фінансує діяльність релігійних організацій і діяльність по пропаганді атеїзму» [18].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підводячи підсумки можна зазначити, що задекларовані конституційні принципи у Радянському Союзі не відповідали дійсній практиці здійснення державної політики. Мав місце факт порушення прав людини, що у свою чергу призводило до загострення стосунків між керівництвом країни і населенням, що виявилось у критиці інтелігенцією тогочасної влади та факті колабораціонізму народних мас під час Другої світової війни. У свою чергу зі сторони правління – посилення репресивних дій щодо вірян та активного нав'язування антирелігійної ідеології.

Часи урядування більшовиків (1918-1991 рік) відзначилися періодичною активізацією та певним послабленням антирелігійної політики відповідно до потреб тогочасної влади та кожного політичного діяча, який очолював СРСР, окремо. Провідна роль у правовому регулюванні даної сфери належала безпосередньо СРСР, а Україна фактично лишалася можливості самостійно проводити політику щодо взаємовідносин держави та церкви.

На основі даної статті, можна зробити висновок, що була наявна суперечливість між соціальною політикою та соціальною практикою.

Тільки з прийняттям незалежності, в Україні почався новий етап спрямований на відновлення духовності й моральних традицій народу. Однак, перехідний стан сучасної України, наголошує на необхідності подальшого вдосконалення юридичної бази та організаційних аспектів регулювання і діяльності релігійного життя.

Література

1. Смирнов М. Ю. Религия и Библия в трудах В. И. Ленина: новый взгляд на старую тему. Государство, религия, церковь в России и за рубежом. 2011. № 2. С. 106-125.
2. Об отделении церкви от Государства и школы от церкви: Декрет СНК РСФСР от 23 января 1918 года. URL: <http://docs.cntd.ru/document/9054838> (дата звернення: 15.01.2019).
3. Російське православ'я: віхи історії / за ред. О. І. Клибанова. Москва : Видавництво політичної літератури, 1989. 719 с.
4. Релігієзнавство: конспект лекцій. Електронна бібліотека : веб-сайт. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-263.html> (дата звернення: 14.01.2019).
5. Курляндський І. О. Сталін, влада, релігія. Москва: Кучково поле, 2011. 720 с.
6. Олексій Голубєв. Ім'я Бога має бути забуте на всій території СРСР. CREDO суспільство: веб-сайт. URL: <http://credo.pro/2013/05/83058> (дата звернення: 15.01.2019).
7. Конституція РРСФР від 10.07.1918 р. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1918.htm>
8. Конституція СРСР від 5.12.1936 р. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm>
9. Янушевич И. И. Постановления ЦК КП(б) по вопросу организации антирелигиозной работы 1937-1938 гг. Вестник Могилевского

- государственного университете им. Кулешова. 2015. №1(45). URL: <https://zapadrus.su/zaprus/istbl/1611-postanovleniya-tsk-kp-b-b-povoprosu-organizatsii-antireligioznoj-raboty-1937-1938-gg.html> (дата звернення: 17.01.2019).
10. Трухин В.Н. Религиозный подъем в Советском Союзе во время Великой Отечественной войны. Историческая наука : веб-сайт. URL: <http://www.hist.msu.ru/Science/Conf/lomweb01/truhin.htm> (дата звернення: 16.01.2019).
11. Фомин С.В.: Война, церковь, Сталин и митрополит Илия. Сталин: время, люди, империя. 2003. URL: <http://stalinism.ru/stalin-i-tserkov/voyna-tserkov-stalin-i-mitropolit-iliya.html> (дата звернення: 17.01.2019)
12. Володимир Воронов. Тегеран-43: были и небыли. Миф о покушении на «Большую тройку». Совершенно секретно. 2012. №11/282. URL: <https://www.sovsekretno.ru/articles/id/3273/> (дата звернення: 17.01.2019).
13. Сосновских Е. Г. Трансформация государственно-конфессиональных отношений в 1985-1997 гг. (на материалах Челябинской области) : диссертация. Челябинск : ЮУРГУ, 2014. 330 с.
14. Адміністративний кодекс УСРР : Закон УСРР від 12 жовтня 1927 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP270014.html (дата звернення: 18.01.2019).
15. Ленин В.И. Социализм и религия. Новая Жизнь. 1905. № 28. URL: <https://docplayer.ru/68535266-Lenin-socializm-i-religiya.html> (дата звернення: 17.01.2019).
16. Про порядок відкриття церков: Постанова РНК СРСР від 28 листопада 1943 р. №1325. URL: <http://otambove.ru/antiqua/?p=6647> (дата звернення: 18.01.2019).

17. Про порядок відкриття молитовних будинків релігійних культів : Постанова РНК СРСР від 19 листопада 1944 р. №1603. URL: http://www.archives.gov.ua/Sections/Peremoga_65/fotos_08.php?41 (дата звернення: 18.01.2019).
18. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон СРСР від 1 жовтня 1990 р. №11. URL: https://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_90/lis_90_11/37642/ (дата звернення: 19.01.2019).

References

1. Smirnov M. Ju. Religija i Biblija v trudah V. I. Lenina: novyj vzgljad na staruju temu. Gosudarstvo, religija, cerkov' v Rossii i za rubezhom. 2011. № 2. S. 106-125.
2. Ob otdelenii cerkvi ot Gosudarstva i shkoly ot cerkvi: Dekret SNK RSFSR ot 23 janvarja 1918 goda. URL: <http://docs.cntd.ru/document/9054838> (data zvernennja: 15.01.2019).
3. Rosijsjke pravoslav'ja: vikhy istoriji / za red. O. I. Klybanova. Moskva: Vydavnyctvo politychnoji literatury, 1989. 719s.
4. Religijeznavstvo: konspekt lekcij. Elektronna biblioteka: veb-sajt. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-263.html> (data zvernennja: 14.01.2019).
5. Kurljandsjkyj I. O. Stalin, vlada, religija. Moskva: Kuchkovo pole, 2011. 720 s.
6. Oleksij Gholubjev. Im'ja Bogha maje buty zabute na vsij terytoriji SRSR. CREDO suspiljstvo: veb-sajt. URL: <http://credo.pro/2013/05/83058> (data zvernennja: 15.01.2019).
7. Konstytucija RRSFR vid 10.07.1918 r. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1918.htm>

8. Konstytucija SRSR vid 5.12.1936 r. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm>
9. Janushevich I. I. Postanovlenija CK KP(b) po voprosu organizacii antireligioznoj raboty 1937-1938 gg. Vestnik Mogilevskogo gosudarstvennogo universitete im. Kuleshova. 2015. №1(45). URL: <https://zapadrus.su/zaprus/istbl/1611-postanovleniya-tsk-kp-b-b-po-voprosu-organizatsii-antireligioznoj-raboty-1937-1938-gg.html> (data zvernennja: 17.01.2019).
10. Truhin V.N. Religioznyj podem v Sovetskom Sojuze vo vremja Velikoj Otechestvennoj vojny. Istoricheskaja nauka: veb-sajt. URL: <http://www.hist.msu.ru/Science/Conf/lomweb01/truhin.htm> (data zvernennja: 16.01.2019).
11. Fomin S.V.: Vojna, cerkov', Stalin i mitropolit Ilija. Stalin: vremja, ljudi, imerija. 2003. URL: <http://stalinism.ru/stalin-i-tserkov/voyna-tserkov-stalin-i-mitropolit-iliya.html> (data zvernennja: 17.01.2019)
12. Volodimir Voronov. Tegeran-43: byli i nebyli. Mif o pokushenii na «Bol'shuju trojku». Sovershenno sekretno. 2012. №11/282. URL: <https://www.sovsekretno.ru/articles/id/3273/> (data zvernennja: 17.01.2019).
13. Sosnovskih E. G. Transformacija gosudarstvenno-konfessional'nyh otnoshenij v 1985-1997 gg. (na materialah Cheljabinskoj oblasti): dissertacija. Cheljabinsk : JuURGU, 2014. 330 s.
14. Administrativnyj kodeks USRR : Zakon USRR vid 12 zhovtnja 1927 r. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP270014.html (data zvernennja: 18.01.2019).
15. Lenin V.I. Sotsializm i religiya. Novaya Zhizn. 1905. № 28. URL: <https://docplayer.ru/68535266-Lenin-socializm-i-religiya.html> (data zvernennja: 17.01.2019).

16. Pro porjadok vidkryttja cerkov : Postanova RNK SRSR vid 28 lystopada 1943 r. № 1325. URL: <http://otambove.ru/antiqua/?p=6647> (data zvernennja: 18.01.2019).
17. Pro porjadok vidkryttja molytovnykh budynkiv religijnykh kuljtiv : Postanova RNK SRSR vid 19 lystopada 1944 r. № 1603. URL: http://www.archives.gov.ua/Sections/Peremoga_65/fotos_08.php?4 (data zvernennja: 18.01.2019).
18. Pro svobodu sovisti ta religijni orghanizaciji : Zakon SRSR vid 1 zhovtnja 1990 r. № 11. URL: https://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_90/lis_90_11/37642/ (data zvernennja: 19.01.2019).